

Masarykova univerzita**Fakulta**

Fakulta sociálních studií MU

Habilitační obor

Sociologie

Uchazeč

PhDr. Iva Šmídová, Ph.D.

Pracoviště

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity

Habilitační práce

Mužství v ofsajdu? Sociologická analýza přístupem Kritických mužských studií

Oponent

Prof. PhDr. Jana Plichtová, PhD

Pracoviště

Katedra psychologie, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Text posudku (rozsah dle zvážení oponenta)

Predložená habilitačná práca je originálna vo viacerých aspektoch, a to aj napriek tomu, že autorka „len“ interpretuje a dáva do súvislostí svoje predchádzajúce výskumy, ktoré už boli publikované buď časopisecky alebo ako kapitoly v monografiách vydaných renomovanými vydavateľstvami. Je originálna nielen novými interpretáciami, ale aj nekonvenčným štýlom písania, metaforickým slovníkom, naratívnyimi prvkami, ktoré uľahčujú pochopenie konceptuálneho ukotvenia empirických sledovaní. Svet žitých rodových rozdielov sprístupňuje aj formou epizód zo svojho akademického života, ktoré komentuje s nadhľadom a s humorom. Spôsob, akým autorka prepája konceptuálnu analýzu a interpretáciu empirických výskumov, vrátane jej vlastných, akým spôsobom využíva a interpretuje verejne dostupné štatistické údaje o vzdelanosti, nezamestnanosti, dĺžke života, subjektívnom hodnotení zdravia obyvateľstva Českej republiky je skutočne neobvyklý. Nekonenčný je aj spôsob práce s literatúrou. Autorka terminologický výklad prekladá výstižnými metaforami osobnými príbehmi, čím sa jej darí na pomerne malom priestore objasniť metodologické ukotvenie empirických sledovaní (kritické štúdium mužov a mužskosti), objasniť kľúčové pojmy (napr. hegemonická maskulinita) a presvedčivo načrtnúť užitočnosť týchto pojmov pri objasňovaní komplexnej spoločenskej praxe a konania individuálnych aktérov. Jej empirické bádanie je zacielené na práve na tie skupiny mužov, u ktorých predpokladá zmenu, subverziu, alternatívu voči patriarchálnemu symbolického poriadku (ekologickí aktivisti – experti, muži na rodičovskej dovolenke, muži sprevádzajúci partnerku pri pôrode, muži so subštandardným vzdelaním) ako aj skupinu lekárov – šéfov pôrodných oddelení, ktorí riešia dilemu svojho nástupníctva. Všetky zmienené kategórie mužov a problémy, ktoré riešia, sú diskutované aj v médiách a v akademických kruhoch, čo dáva autorke možnosť reagovať na prebiehajúcu diskusiu a common sense.

Názov predloženej práce ako autorka uvádza je inšpirovaný novelou Karla Poláčka *Muži v ofsajde*. Túto športovú metaforu umne používa a rozvíja od úvodných stránok textu až po jeho finále. Metaforický jazyk a príslovia jej pomáhajú zhutniť kritickú analýzu rodových praktík do zrozumiteľnej podoby, zaujať stanovisko voči laickým ako aj akademickým reprezentáciám problémov mužov a mužskosti. Autorka oponuje dominantnému názoru, že emancipácia už dosiahla svoje ciele (prinajmenšom formálne) a že v súčasnosti sú diskriminovaní práve muži, ktorí sa nachádzajú v nevýhodnej pozícii, pretože sú vystavení vzájomne si odporujúcim očakávaniam. Jednak majú dosiahnuť a udržať konvenčný maskulinný status žiteľa, verejného a úspešného aktéra a súčasne majú preukázať svoju zrelosť tým, že sú osobne angažovaní do výchovy a starostlivosti o svoje deti a sú podporujúcimi partnermi.

Autorka akceptuje kritiku, že muži ako sociálna kategória sú v českom sociologickom výskume nedostatočne reprezentovaní. Na druhej strane sa vymedzuje voči tvrdeniam, že najviac ohrozenou skupinou sú muži a predkladá relevantné argumenty a evidencie. Autorka sa preto rozhodla nadviazať na program kritického štúdia mužov a mužskosti, využiť metodológiu sledovania každodenných praktík mužov a reprezentácie ich maskulinity, aby mohla odpovedať na otázku, či vybrané kategórie mužov menia rodový poriadok alebo ho naopak podvracajú, či prekonávajú. Ako už bolo zmienené, skúmanie zamerala na maskulinitu mužov, ktorí vybočili/ujú z konvenčných rodovo polarizovaných očakávaní, pričom vychádza z chápania hegemonické maskulinity ako dynamického konceptu, ktorý sa deje cez neustále monitorovanie a posilňovanie. Aby muž uspel vo svete hegemonické maskulinity, musí svoju maskulinitu neustále demonštrovať pred očami druhých mužov vo forme verejnej sebekontroly a vo vzťahu k ženám a musí prejavovať dištanciu voči všetkému, čo je považované za feminínne.

Navzdory svojmu predpokladu, že environmentálni aktivisti sú nositeľmi progresívnej maskulínnej identity, dospela autorka k odlišnému záveru, a to, že maskulinita týchto mužov nie je ani novátorská, ani priekopnícka. V každodennom živote využívajú rozmanité výhody a privilégia len vďaka tomu, že patria ku kultúrnej a historicky privilegovanému rodu. Nárok na tzv. patriarchálne dividendy síce nepovažujú za samozrejmy, ale nie sú ochotní sa ho vzdať. V zásade preberajú a udržiavajú patriarchálny model mužskosti, takže ich autorka zaraďuje do kategórii mužov s identitou spolupáchateľov, čím chce vyjadriť, že títo muži sa nestali aktérmi pozitívnych zmien v rodových vzťahoch a viac menej takéto očakávania len vyvolávali. Autorkin predpoklad, že experti – ochranári sú nositeľmi novej a spoločensky žiadanej maskulinity sa teda nepotvrdil. Otázne je, či existovali dobré dôvody pre predpoklad, že muži so senzitivitou voči prírode budú rovnako senzitívni voči ženám a angažovaní v prospech rodovej spravodlivosti. Analýza ich jazyka však ukázala, že títo muži ešte neprekonali ani všadeprítomné biologicko-esencialistické chápanie rodu.

Empirické skúmanie mužov na rodičovskej dovolenke autorka viedla po viacerých líniách s cieľom odpovedať na nasledovné otázky. Môžu muži, ktorí na seba prevzali povinnosť starať sa o vlastné deti, ovplyvniť dominantný obraz maskulinity alebo nie? Reprezentujú títo muži zásadnú zmenu v organizácii rodových vzťahov alebo nie? Ako vyzerá takéto odlišné rodinné usporiadanie, kedy muž zostáva v domácnosti a žena sa stáva živiteľkou a ako funguje? Môže takéto usporiadanie zmeniť hegemonickú maskulinitu alebo aspoň vytvoriť alternatívu voči hegemonické maskulinite? Ako si takéto páry usporiadajú svoj rodinný život v budúcnosti? Ako obhája inakosť organizácie svojho rodinného života v spoločnosti, ktorá preferuje oddelené a polaritné role mužov a žien? Hoci autorka nedáva konečné odpovede na všetky otázky a jej odpovede nie sú jednoznačné, v každom prípade prináša zaujímavé a bohaté interpretácie empirických dát a inšpiruje k ďalšiemu bádaniu. Napríklad, autorka dokumentovala, že samotní rodičia, ktorí si zvolili nekonvenčnú stratégiu usporiadania rodiny, naďalej používajú stereotypizujúci rodový slovník. Otcom na rodičovskej dovolenke sa síce individuálne podarilo prekonať svoje pochybnosti o schopnosti postarať sa o malé dieťa, ale médiá to stále vnímajú ako niečo výnimočné, čo potvrdzuje len platnosť konvenčného usporiadania rodiny. Hoci fenomén otcov na rodičovskej dovolenke sa považuje za želaný trend a noví otcovia sa oslavujú ako hrdinovia, ženy zostávajú v úzadí a ich nová úloha hlavných živiteľiek rodiny médiá nezaujíma.

Ako ukázalo autorkino sledovanie, partneri si nevymenili všetky tradične s rodom späté role. Otcovia síce prebrali starostlivosť o dieťa, ale nie starostlivosť o domácnosť. Aktívne otcovstvo preto autorka charakterizuje ako progresívnu hegemoniu, ktorá aspirova na

harmonizáciu rodových nerovností, avšak nevyklučuje ani praktiky, ktoré využívajú prienik do privátnej sféry, môžu oslabiť pozíciu ženy ako matky.

Skúmanie relatívne nového fenoménu, a to prítomnosti otca pri pôrode, čo bolo pred štvrtstoročím nemysliteľne a čo sa v priebehu jedného desaťročia stalo normatívnou, vyžadovanou a odporúčanou praxou, bolo vedené nasledovnými otázkami autorky: Do akej miery a či vôbec prítomnosť otcov pri pôrode ovplyvní individuálny výkon ich otcovskej roly, vyvolá zmeny v rodových vzťahoch? Predstavuje skúsenosť s otcovstvom pri pôrode výzvu voči dominujúcej hegemonickému maskulinite? Keďže autorka chcela byť otvorená aj voči menej pozitívnym alternatívam, pýta sa, či existuje niečo, čo túto progresívnosť aspirujúcej hegemonie problematizuje. Otcovia pri spomínaní na zážitky z pôrodu uvádzali aj pocity bezmocnosti a neschopnosti konať, prebrať iniciatívu, a to zrejme preto, lebo to narušilo normatívnu predstavu mužskosti. Ako autorka zistila, otcovia pri pôrode obvykle fungujú ako mediátori medzi nemocničným personálom a ich rodiacimi partnerkami. Táto aktivita býva oceňovaná v pojmoch výkonu, zvládnutia záťažovej situácie a pod. Autorka preto konštatuje, že aj tu sa uchováva tradičná reprezentácia protektívnej maskulinity, namiesto toho, aby táto skúsenosť priniesla do rodového vzťahu viac rovnováhy. V niektorých prípadoch však pozorovala rekonštitúciu a konsolidáciu oddelených svetov a oslobodenie sa od stereotypných a konvenčných rodových rôl. Autorka uzatvára, že napriek individuálnemu úsiliu redefinovať rodové štruktúry, tie stále vykazujú silnú tendenciu reprodukovať sa v nezmenenej podobe. Nový fenomén otca pri pôrode však môže pôsobiť aj opačne a potvrdzovať rodovú nerovnováhu vyzdvihovaním zásluh muža. V niektorých prípadoch to bol napokon s trochou nadsádzky ON, kto *porodil* dieťa, kto to dobre zorganizoval. Bol to ON, kto novú úlohu zvládol, kto sa prekonal, kto ženu zabezpečil a ochránil. Samotná žena rodiaca spoločné dieťa sa stáva bezvýznamnou.

Odhaliť systém praktík, ktoré zabezpečujú reprodukciu rodovej nerovnosti v inštitúciách ako sú pôrodné oddelenia nemocníc, bolo cieľom ďalšieho skúmania. Ako autorka poznamenáva, rodová nerovnosť tu pretrváva, a to aj napriek početnej prevahe lekárov a sestričiek. Tento paradox vysvetľuje autorka tým, že samé ženy v pozícii lekárk a stredného zdravotníckeho personálu spolupracujú pri udržiavaní patriarchálneho systému. Osobné praktiky a interakcie jednotlivých aktérov sa jednoducho prispôbujú inštitucionalizovaným štruktúram patriarchátu, pretože veľa na výber to nezostáva. Buď sa prispôbiť, alebo sa stať terčom znevažujúcich hostilných praktík.

Prednostovia pôrodných oddelení vo väčšine nemocníc nedobrovoľne nadsluhujú, pretože nemajú komu odovzdať žezlo. Mladí lekári odchádzajú za lepšou kariérou na privátne kliniky. Namiesto konzervatívneho nemedikalizovaného prístupu k pôrodu svojich starších kolegov uprednostňujú technologické inovácie a intervencie, pretože im zaručia lepšiu profesionálnu viditeľnosť a rýchlejšiu kariéru. Prednostovia by však mohli ľahko vyriešiť problém svojho nástupníctva, pokiaľ by akceptovali za svojich nástupcov aj ženy. Rodovo stereotypné videnie sveta, ktoré je v každej spoločenskej vrstve českej spoločnosti považované za prirodzené a správne, im však v tom bráni. Na druhej strane aj samé lekárky, keď sa vrátia z materskej dovolenky, tak ochotnejšie prijímajú pozíciu asistentky než kreslo šéfa. A tak spolu s inými ženami sú vlastne spojencami hegemonického štruktúry moci. Ako autorka dodáva, po roku 1989 sa znovu nastolil konvenčný a esenciálny koncept rodových vzťahov, ktorý de facto zastavil demokratizáciu rodov. V súčasnosti je hegemonická maskulinita priam glorifikovaná.

Muži s neukončeným základným vzdelaním a muži len so základným vzdelaním, vyvolávajú

záujem médií najmä kvôli vysokému percentu nezamestnaných. Subštandardne vzdelaní chlapi/muži sú opisovaní ako obeť zlého systému vzdelávania, ktorý oceňuje len „ženské“ vlastnosti, nedostatku motivácie v podobe „mužských“ vzorov v prefeminizovanom školstve a samotnému feminizmu. Hoci táto skupina je nesporne ohrozená nezamestnanosťou, chudobou, bezdomovectvom a kriminalitou viac ako skupina mužov s vyšším vzdelaním, v porovnaní s rovnako slabo vzdelanými ženami je ich situácia vo viacerých aspektoch predsa len lepšia, hoci subjektívne tak vnímaná byť nemusí. Keďže platené zamestnanie je kľúčovou charakteristikou maskulinity, sú muži bez práce viac stigmatizovaní ako nezamestnané ženy. Sledovanie toho, aká je úroveň zárobkov slabo vzdelaných mužov a žien ukázala, že v českom prostredí sa sociálna mobilita neriadi len individuálnym výkonom, či statusom rodiny, ale dôležitú rolu hrá aj rod. Príjem slabo vzdelaných mužov prevyšoval príjem stredoškolačok, najmä ak boli zamestnané vo feminizovanom sektore. Výučný list teda postačuje mužom na to, aby mali zabezpečený vyšší príjem ako stredoškolské vzdelanie u žien. Investícia do vzdelania mužov dosahuje tak signifikantne vyššiu návratnosť. So stúpajúcim vzdelaním sa tento rodový rozdiel v zárobkoch ešte viac prehľbuje. Hoci dáta potvrdzujú, že muži so subštandardným vzdelaním sú viac ohrození chudobou, násilím atď ako tí vzdelanejší, v porovnaní so ženami to neplatí, čo poukazuje na dvojité kritériá, ktoré sa uplatňujú pri pertraktovaní tých istých problémov u mužov a žien.

Výsledkom metainterpretácie zmienených výskumov je detailná konceptuálna analýza mechanizmov (sociálne, kultúrne, historické), ktoré udržiavajú systém maskulínnej hegemonie v chode. Autorka uzatvára, že možnosť voľby, teda slobody voliť si medzi vyžadovanou, akceptovanou rodovou identitou a možnosťou vzdorovať stereotypným očakávaniam má rodovú konotáciu.

Na záver sa autorka pokúša odpovedať na zásadnú otázku, čo vlastne udržiava dôležitosť rodu v sociálnych interakciách? Čím a ako vysvetliť konvenčnú prax, že keď o sene hovoríme, tak zdôrazňujeme predovšetkým rod a rodové diferencie? Sú českí muži odsúdení na vládnutie a české ženy len na to, aby buď rodili alebo pomáhali mužom v ich kariére? Táto posledná otázka zostáva nie celkom zodpovedaná. Autorka poukazuje aj na širšie politické a ideologické súvislosti. Na rozdiel od politika štátu pred rokom 1989, ktorá prikazovala emancipáciu a podporovala stieranie rodových diferencií, neokonzervatívna politika presadzuje „prirodzenú“ deľbu práce nerovnosť rodov. Dá sa teda povedať, že demokratizácia rodov bola paradoxne po roku 1989 prerušená?

Dotazy oponenta k obhajobě habilitační práce (počet dotazů dle zvážení oponenta)

V 3. kapitole, v ktorej interpretujete štatistické údaje o subjektívnom hodnotení zdravia uvádzate, že veľmi priaznivé hodnotenie u mužov s najnižším vzdelaním odráža imperatív prezentovať sa ako silný, zdravý a bez problémový. Píšete *Zdá sa, že muži so základným vzdelaním sa subjektívne cítia najzdravšie, hoci tiež uvádzajú najviac zdravotných problémov, ktoré ich obmedzujú v porovnaní s mužmi s vyššou úrovňou vzdelania. Tento paradox len poukazuje na konvenčný imperatív nepriznávať na verejnosti žiaden problém, pričom konformita s takouto reprezentáciou maskulinity rastie s pribúdajúcim vzdelaním*. To znamená, že čím vzdelanejší muž, tým viac sa podriaďuje imperatívu zdravia. Túto interpretáciu však nepotvrdzujú hodnotenia žien, u ktorých rovnako platí, že vzdelanejšie ženy referujú o vyššej miere subjektívneho zdravia. Navyše, medzi mužmi a ženami s vysokoškolským vzdelaním nie je žiaden rozdiel v posudzovaní vlastného zdravia. Vašu

interpretáciu potvrdzujú len rozdiely medzi stredoškolsky vzdelanými mužmi a ženami. Prečo následne mužov so základným vzdelaním považujete za špecifickú skupinu?

Aké postupy používate pri overovaní toho, či interpretácia dát z perspektívy rodu je kľúčová, jediná, ktorá je v hre?

Podľa austrálskeho bádateľa Howsona, na ktorého sa odvolávate, hegemonická maskulinita má nielen svoju regresívnu, problematickú podobu, ale môže nadobudnúť aj progresívnu verziu ašpirujúcu na zmenu k rodovej spravodlivosti. Z toho vyplýva, že našim cieľom by mala byť transformácia maskulinity z jej regresívnej na progresívnu formu. Ak sa stotožňujete s touto pozíciou, ako by mali k tomu prispieť politici, médiá a ženy samotné? Ako si predstavujete cesty vedúce k rodovej spravodlivosti Vy?

Ako ste v práci poznamenali, pojem hegemonickkej maskulinity môže brániť dekonštrukcii sociálnej kategórie mužského konania a k zrušeniu spoločenskej významnosti sociálnej kategórie mužov a žien. Aký je Váš názor na tento problém? Aká vízia rodovo vyváženej spoločnosti je pre Vás prítlačivejšia – miešanie rodových rol, transformácia regresívneho typu maskulinity na progresívnu alebo pluralita reprezentácií maskulinity a feminity?

Záver

Habilitační práce Ivy Šmídové „Mužství v ofsajdu? Sociologická analýza přístupem Kritických mužských studií“ *splňuje* požadavky standardně kladené na habilitační práce v oboru Sociologie.

V Bratislavě, dne 4. 6. 2015
(jméno, příjmení, podpis)

Prof. PhDr. Jana Plichtová, PhD